

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

NUO 1791 M. GEGUŽĖS 3 D. IKI SPALIO 20 D.
IR PO JOS: LIETUVOS IR LENKIJOS
VALSTYBINIŲ INSTITUCIJŲ „SULIEJIMO“ PROBLEMA
(IŽDO KOMISIJOS PAVYZDŽIU)

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Anotacija. Straipsnyje, pasitelkus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijos veiklos pavyzdį, aptariama Lietuvos ir Lenkijos valstybinių institucijų centralizavimo problema laikotarpiu nuo 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos priėmimo iki spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įžado paskelbimo. Remiantis archyvinių šaltinių analize atskleidžiamas Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas išdo administravimo sistemoje 1792 m. pradžioje, aptiriamos reformą lydėjusios problemos ir jų sprendimo būdai.

Reikšminiai žodžiai: Ketverių metų seimas, 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija, Abiejų Tautų tarpusavio įžadas (lenk. *Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów*), Abiejų Tautų Respublikos valdymas, centralizacija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisija.

Įvadas

Ketverių metų seimas ir Lietuva – tai tema, kuri tiek moksliniame, tiek politiniame-idėjiniame diskurse daugiausia siejama su valstybinių Lenkijos ir Lietuvos santykių aptarimu, valstybės centralizacijos ir federacinio Abiejų Tautų Respublikos pobūdžio išsaugojimo klausimais. Į reformas ir Konstituciją žvelgiant per valstybės sandaros prizmę neišvengiamai susiduriama su Lietuvos vietos reformuotoje Respublikoje problema. Jei šiuolaikinėje istoriografijoje iš esmės nebediskutuojama dėl 1569 m. sudarytos unijos pobūdžio, pripažįstant, kad Liubline buvo sukurta federacinė dviejų valstybių – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – Respublika, tai vertinant Lietuvos ir Lenkijos valstybinių ir teisinių institucijų raidą vėlesniais šimtmečiais neretai tvirtinama, jog Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vis labiau panašėjo į trečiąją Respublikos provinciją, bet ne į vieną iš dviejų unija susietų valstybių. Atskaitos tašku tokiam vertinimui imamas Abiejų Tautų Respublikos visuomenės luominių privilegijų, valstybės ir bažnyčios institucijų, ūkio ir finansų sistemos vienodėjimas po Liublino unijos.

Toks požiūris ryškus daugelyje lenkų, Vakarų Europos istorikų darbų ir kai kurių Lietuvos tyrinėtojų veikaluose. Antai dar XX a. 9-ajame dešimtmetyje lenkų istorikas Jerzy Michalskis tvirtino, jog „Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu Abiejų Tautų

Respublikos bajoriškosios visuomenės unifikavimo procesas jau buvo pasibaigęs. Iš esmės tokie patys ūkio (nežiūrint didesnio Lietuvos skurdo) pagrindai, tos pačios luominės privilegijos ir iš jų kylantis dalyvavimas viešajame gyvenime identiškosė arba panašaus pobūdžio institucijose, ta pati Bažnyčia, tokia pati mokyklų sistema suvienodino papročius ir mentalitetą. [...] Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė pamažu darėsi viena iš trijų Respublikos provincijų, o ne viena iš dviejų uniją sudarančių valstybių¹. 2008 m. tokį pat vertinimą pakartojo Urszula Augustyniak Lenkijos istorijos sintezėje teigdama, kad „paskutiniu metu Respublikos egzistavimo laikotarpiu Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė realiai tapo viena iš trijų provincijų, o ne viena iš dviejų, unija sujungtų valstybių². Andrzejus Rachuba taip pat tvirtino, jog po Liublino unijos sudarymo lietuviai „gana greitai turėjo sutikti su tuo, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tėra viena iš trijų Respublikos provincijų“, tačiau autorius pastebėjo, kad „tai daugiausia buvo susiję su politiniu ir parlamentiniu gyvenimu, kuriame lietuviai iš pradžių užėmė nuskriausto giminaičio vietą. Aiškiai nuskriausti, kai kalbama apie savo atstovų skaičių Seime ir Senate, posėdžiavimą tik Lenkijoje, pirmininkaujant Lenkijos senatoriams, todėl laipsniškai siekė lygiateisės provincijos (alternatos) teisių, kartais net perdėtai pabrėždavo savo tapatybę, teises ir atskirumą³“.

„Nuoseklus“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės virtimo trečiąja Respublikos provincija koncepcijai prieštarauja Lietuvos ir Lenkijos valstybinių bei teisinių institucijų veiklos tyrinėtojai, pažymintys, kad valdymo pokyčiai, t. y. centrinių, abi valstybes vienijančių kolegialių valdymo institucijų kūrimas, vyko nepažeidžiant Liublino unijos akto postulatų, užtikrinančių „sveikas ir nepažeistas abiejų tautų laisves, titulus, prerogatyvas, pareigybes“⁴. Iš šios krypties atstovų išskirtini Juliuszo Bardacho, Jerzy Maleco, Adolfo Šapokos, Mečislavo Jučo, Zigmanto Kiaupos darbai⁵.

1 Pgl. Jerzy Michalski, Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta, in: *Zapiski Historyczne*, 1986, t. LI, p. 97.

2 Urszula Augustyniak, *Historia Polski, 1572–1795*, Warszawa, 2008, p. 838.

3 Andrzej Rachuba, Lietuviai ir integracija į bendrą Respubliką: tapatybės gynimas, in: *Liublino unija: idėja ir tęstinumas*. Mokslinių straipsnių rinkinys, sudarė Liudas Glemža ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 303.

4 Cituojama pgl. Jerzy Malec, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, p. 58.

5 Žr.: Juliusz Bardach, Krewa i Lublin: Z problem unii polsko-litewskiej, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1969, Nr. 3, p. 607–616; Idem, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do szylku XVIII wieku*, 1998; Idem, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. 82, sąs. 3–4, p. 383–410; Jerzy Malec, Problem stosunku Polski do Litwy w dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792), in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1982, t. XXXIV, sąs. 1, p. 31–50; Adolfa Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaulas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1938; Mečislavas Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius: Aidai, 2000; Zigmantas Kiaupa, Dwa państwa i trzy prowincje Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVIII wieku, in: *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009, t. 1, p. 337–347; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, „Wielkie Księstwo“ i „prowincja

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad šios krypties istorikų darbuose Lietuvos valstybinis atskirumas nuo Lenkijos neretai įžvelgiamas tik iki 1791-ųjų gegužės 3-iosios. Antai M. Jučas, rašydamas žangos žodį Gegužės 3-iosios konstitucijos publikacijai, tvirtino, kad „Konstitucija nutylėjo uniją ir Lietuvos statusą valstybėje. Ji netgi naikino valstybinį padalijimą į Karalystę ir Kunigaikštiją. Joje nebeliko Lietuvos vardo. Nuo 1773 m. prasidėjęs centrinių institucijų kūrimas, įgavęs tęsinį per Rusijos užmačia 1775 m. sukurtą Nuolatinę tarybą, vedė į demokratinį jėgų kuriamas bendras visai valstybei Iždo ir Karo komisijas su sostine Varšuvoje. Nors buvo paliekamas lietuviams dalyvių ekvivalentas, bet tai jau buvo realus žingsnis į gyvybingų Lietuvai institucijų praradimą. Revoliucingai nusiteikę Gegužės 3-iosios konstitucijos šalininkai ėjo valstybės unifikavimo keliu. Seime 1791 m. spalio 20 d. išreikštas kompromisas – „Abipusis abiejų tautų įsipareigojimas“, priimtas lietuvių iniciatyva, jau negalėjo pakeisti pagrindinės Gegužės 3-iosios konstitucijos duotos krypties“⁶.

Greta tvirtinimų, kad, nepaisant teisinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip lygiavertės Lenkijos Karalystės partnerės statuso, „faktiškai ji vis labiau slinko į vienos iš trijų poziciją, greta Mažosios ir Didžiosios Lenkijos“⁷, istoriografijoje atkreipiamas dėmesys ir į „dėsningam“ unifikacijos ar „suliejimo“ procesui prieštaraujantį 1791 m. spalio 20 d. dokumentą – Abiejų Tautų tarpusavio įžadą. Vertindamas šį teisės aktą dar 1938 m. išleistame veikale *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos* Adolfas Šapoka pažymėjo, kad „reformų seimas [...], norėdamas išvengti centro valdžios organų dvilypumo, net sutiko pripažinti Lietuvą Lenkijai lygiu vienetu, kuriam 1791 m. spalio 20 d. įstatymu visuose centro valdžios organuose suteikė lygų narių skaičių ir sulyginio jį su Lenkija kitais atžvilgiais“⁸.

Z. Kiaupa, remdamasis J. Bardacho įžvalgomis, iškėlė hipotezę, kad Lietuvos bajorų pozicijas Ketverių metų seime bei Abiejų Tautų tarpusavio įžado atsiradimą lėmė dideli skirtumai tarp Lenkijos ir Lietuvos bajoriškųjų visuomenių ir tai, kad XVIII a. pabaigoje nebuvo galutinai susidariusi Abiejų Tautų Respublikos politinė tauta. Lenkų politinė tauta galėjo aprėpti ir kai kurias Lietuvos bajorų grupes, bet ne visus bajorus ir net ne jų daugumą⁹. O teisės istoriko Andrzejaus B. Zakrzewskio nuomone, įvykiai tarp gegužės 3 d., kada buvo patvirtintas Valdymo įstatymas, ir spalio 20 d., kada buvo pasirašytas uniją sutvirtinęs, tačiau Lietuvos atskirumo nuo Lenkijos nepanaikinęs Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, kadangi jame buvo pripažintas

litewska“ w piśmiennictwie politycznym okresie rozbiórów, in: *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, p. 349–363.

6 Jučas Mečislovas, Gegužės 3 d. konstitucijai, in: *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 9–10.

7 Andrzej B. Zakrzewski, Valstybė ar provincija? Lietuva Abiejų Tautų Respublikoje nuo Liublino unijos iki Didžiojo seimo, in: *Liublino unija: idėja ir tęstinumas*, p. 336, 347.

8 Adolfas Šapoka, *op. cit.*, p. 302.

9 Zigmantas Kiaupa, Kodėl atsirado Abiejų Tautų tarpusavio įžadas? in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2, p. 72–75.

pariteto principas komisijose: Karo ir Išdo, ateityje – ir Policijos, taip pat išsaugoti ministrai, žinybos, atskira kasa ir išdo teismas, teisės, – buvo tam tikras netikėtumas dėsningame valstybės centralizacijos ir unifikacijos procese¹⁰. Profesoriaus vertinimu, „tipinės Europos Apšvietos amžiaus unifikacinės koncepcijos turėjo nusileisti lietuvių atskirumo jausmui“¹¹. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai palaipsniui pritarė abiejų Respublikos dalių integracijai, tuo pačiu metu neprarasdami savo *valstybės*, ar, kaip neretai būdavo įvardijama to meto šaltiniuose, *provincijos*, atskirumo¹².

Taigi istoriografijoje pripažįstant, kad Ketverių metų seimas iš esmės ėjo valstybinių institucijų „suliejimo“ linkme, skirtingai vertinamas šio „suliejimo“ rezultatas. Kita vertus, iki šiol šios temos literatūroje daugiausia buvo domimasi tik Seimo priimtais nutarimais, nesigilinant į praktinį institucijų sujungimo aspektą, neanalizuojant, kaip, koku būdu šis sujungimas buvo įgyvendinamas ir kokias administracinio pobūdžio problemas jis sukėlė.

Šio straipsnio tikslas – aptarti valstybinių Lietuvos institucijų „suliejimo“ su Lenkijos institucijomis problemą remiantis Išdo komisijos administravimo pertvarkymo pavyzdžiu. Ketverių metų seimo nutarimų, Įstatymų sargybos dokumentų ir 1791–1792 m. Lietuvos išdo komisijos šaltinių informacijos pagrindu¹³ sieksime nustatyti, kaip sekėsi kurti centralizuotą administracinį išdo kontrolės aparatą 1792 m. pradžioje, kokios problemos ryškėjo naujosios institucijos veikloje ir ką komisijai pavyko nuveikti per savo egzistavimo pusmetį.

Straipsnio pavadinime pateiktos 1791 m. gegužės 3 d. – spalio 20 d. chronologinės ribos yra tik simbolinis atskaitos taškas, žymintis įstatymais apibrėžtus Lietuvos ir Lenkijos vykdomosios valdžios institucijų pokyčius. Mūsų dėmesys aprėps daug platesnį laikotarpį – nuo 1791 m. pavasarį įstatymais reglamentuoto valstybės išdo administravimo pertvarkymo iki 1792 m. rugsėjo, t. y. Išdo komisijos sugrąžinimo į iki reformos buvusią padėtį.

10 Andrzej B. Zakrzewski, *Valstybė ar provincija? Lietuva Abiejų Tautų Respublikoje nuo Liublino unijos iki Didžiojo seimo*, p. 337, 348.

11 *Ibid.*, p. 337, 348.

12 Andrzej B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII a.). Prawo-ustrój–społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio, 2013, p. 285.

13 Tyrimui pasitelkti Ketverių metų seimo nutarimai, publikuoti devintajame įstatymų rinkinio *Volumina Legum* (toliau – VL) tome bei archyviniai šaltiniai, saugomi Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, toliau – AGAD) ir Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA): Įstatymų sargybos veiklos dienoraštis (1791–1792 m.), AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII/164; Įstatymų sargybos Išdo skyriaus veiklos protokolas (1791–1792 m.), AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII/166; Abiejų Tautų išdo komisijos rezoliucijų protokolas, LVIA, f. SA, b. 2813 (J. Sprogio katalogas), f. SA, b. 3228 (N. Gorbačevskio katalogas), naujas apyrašas: f. 11, ap. 1, b. 156, ir kiti šaltiniai. Svarbu pažymėti, kad šiam tyrimui nebuvo galimybių pasitelkti Lenkijos Karalystės išdo komisijos veiklos dokumentų, sunaikintų Antrojo pasaulinio karo metais, plačiau žr. Grażyna Bałtruszajtys, *Sądownictwo Komisji skarbowych w sprawach handlowych i przemysłowych (1764–1794)*, Warszawa: Wydawnictwa uniwersytetu warszawskiego, 1977, p. 13.

**„Viešųjų Lietuvos pajamų kasa turi likti Lietuvos Didžiojoje
Kunigaikštystėje“
(teisiniai vykdomosios valdžios reformavimo pagrindai)**

Iždo administravimo reforma buvo paremta trimis pagrindiniais dokumentais: 1) 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija; 2) Abiejų Tautų tarpusavio įžadu; 3) Abiejų Tautų Iždo komisijos įstatymu. Apžvelkime šių dokumentų turinį Iždo administravimo reformos aspektu.

Pokyčius valstybės finansų administravimo veikloje įtvirtino Gegužės 3-iosios konstitucijos septintasis straipsnis „Karalius, Vykdomoji valdžia“, kuriuo Įstatymų sargyba kartu su karaliumi buvo įteisinta kaip aukščiausioji įstatymų vykdomoji valdžia. Tame pačiame straipsnyje buvo įteisintas ir 4 komisijų – Edukacijos, Policijos, Kariuomenės ir Iždo – įsteigimas. Įstatymų sargyba, arba Karaliaus taryba, turėjo sudaryti primas (kaip dvasininkijos vadovas ir Edukacinės komisijos pirmininkas, kurį Įstatymų sargyboje galėjo pavaduoti pirmasis *ex ordine* vyskupas be teisės pasirašinėti rezoliucijas); 5 ministrai: policijos, antspaudo, karo, Iždo ir užsienio reikalų, taip pat keturi nariai be balso teisės: pilnametis sosto įpėdinis, Seimo maršalas, turėjęs užtikrinti vykdomosios valdžios ryšį su įstatymų leidžiamąja valdžia, ir du sekretoriai, iš kurių vieno žinioje turėjo būti Įstatymų sargybos protokolas, kito – užsienio reikalų protokolas¹⁴.

Paskutinėmis 1791 m. gegužės dienomis Seime vykęs Konstitucijoje įteisintos Sargybos įstatymo projekto svarstymas didelių debatų nesukėlė. Šios institucijos veiklą reglamentavęs įstatymas buvo priimtas birželio 1 d. (paskelbtas birželio 6 d.)¹⁵. Tačiau, pradėjus svarstyti bendrų komisijų steigimo įstatymų projektus, Seime kilo audringos diskusijos. Kaip rodo plati temos istoriografija, Seimo atstovų nuotaikoms nemenkos įtakos turėjo ir „vasaros atostogos“ – Seimo sesijų pertrauka, trukusi nuo birželio 28 d. iki rugsėjo 15 d. Po šios pertraukos Lietuvos Seimo konfederacija ėmė aktyviai reikalauti atskiros Iždo komisijos.

Diskusijos Seime kilo po to, kai 1791 m. spalio 7 d. vykusiame posėdyje buvo perskaitytas Krokuvos pasiuntinio Mikołajaus Russockio pateiktas Iždo komisijos įstatymo projektas, numatantis abiejų Iždo komisijų sujungimą¹⁶. Seimo posėdžių salėje kilusias aistras dėl Iždo sujungimo kiek atvėsinio seniūnijų įstatymo projektas, parlamentarų dėmesiui pateiktas spalio 10 d., tačiau jau spalio 13 ir 14 d. posėdžiuose vėl buvo grįžta prie Iždo sujungimo klausimo. Įdomu tai, kad greta Lenkijos atstovų, palaikančių komisijų sujungimą (pvz., Sochačevo kašteliono Adamo Lasockio), už Abiejų Tautų Iždo komisijos įsteigimą pasisakė vos vienas kitas Lietuvos atstovas.

14 Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, 28.

15 Adolfas Šapoka, *op. cit.*, p. 297; Józef Wójcowski, *Straż Praw*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1982, p. 73.

16 Grażyna Bałtruszajtys, *op. cit.*, p. 185–186.

Tokią mintį spalio 13 d. kalboje išreiškė reformų šalininkas, Žemaitijos pasiuntinys Mauricijus Pranciškus Karpis (*Mawrycy Franciszek Karp*)¹⁷. Tačiau jau antrojo Iždo komisijos įstatymo svarstymo metu (spalio 17 d.) Lietuvos atstovai vieningai pasisakė už tai, kad būtų išlaikytos atskiros Iždo komisijos. Tris dienas vyko intensyvios derybos, kurių metu Lietuvos pasiuntiniai sutiko su bendra komisija, bet iškėlė naujų reikalavimų: lygaus Karūnos ir Lietuvos atstovavimo; Lietuvai atskiro Iždo komisijos teismo ir atskiros valstybės kasos Vilniuje ir kad kas trečią dvi metus, kada Lietuvoje turi rinktis Seimas, į Vilnių taip pat persikeltų ir karalius, ir visi centro valdžios organai¹⁸. Sutarimas tarp Lietuvos ir Lenkijos atstovų dėl Iždų sujungimo buvo pasiektas spalio 20 d., po kurio nedelsiant pereita prie balsavimo dėl įstatymo *Abiejų Tautų tarpusavio įžadas* (lenk. *Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów*) priėmimo¹⁹.

1791 m. spalio 20 d. Seime priimtame įstatyme buvo įteisinti iš esmės visi Lietuvos Seimo provincijos narių kelti reikalavimai dėl Lietuvos ir Lenkijos institucijų „suliejimo“ sąlygų, išskyrus institucijų perkėlimo į Lietuvą klausimą. Dokumente buvo skelbiama, kad atsižvelgiant į „visai mūsų valstybei – Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei“ tarnaujančiame Valdymo įstatyme išreikštą valią turėti „valdomus vieningu valdymu mūsų bendrą kariuomenę bei Iždus, sujungtus į vieningą nedalomą Iždą“, nustatomos tokios institucijų sujungimo sąlygos:

„1. Abiejų Tautų karo komisiją ir Iždo komisiją turi sudaryti po lygiai asmenų – pusė iš Karūnos, o kita pusė iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės [...].

2. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė turės tokį patį tautos ministrų ir pareigūnų skaičių, ir jie turės tuos pačius titulus ir pareigas, kurias kada nors turės Karūna.

3. Karo ir Iždo komisijose vienodą laikotarpį iš eilės pirmininkaus vieną kartą Lietuva, kitą kartą – Karūna.

4. Viešųjų Lietuvos pajamų, skirtų Respublikos Iždui, kasa turi likti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

5. Teismui pavestos Lietuvą liečiančios Iždo komisijos bylos turės savo teismą, sudarytą iš į komisiją neįeinančių asmenų ir įsteigtą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagal atskirą įstatymą [...].“²⁰

Taigi, spalio 20 d. dokumentas iš esmės užtikrino dalies ankstesniųjų Lietuvos Iždo komisijos funkcijų tęstinumą, tarp jų ir Iždo kasos atskirumą bei Iždo teismo institucijos savarankiškumą. Įgyvendinant šiuose įstatymuose įtvirtintas nuostatas, buvo sukurta Abiejų Tautų Iždo komisija. Įstatymą, apibūrinantį šios komisijos sudėtį, struktūrą, veiklą ir funkcijas, Seimas priėmė 1791 m. spalio 27 d.²¹ Vis dėlto

17 *Ibid.*, p. 186.

18 Adolfas Šapoka, *op. cit.*, p. 299–300.

19 Gražyna Baltrušajtytė, *op. cit.*, p. 186.

20 Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas, in: *Gegužės 3 d. konstitucija*, p. 55–57.

21 Istoriografijoje nurodomos skirtingos įstatymo priėmimo datos: spalio 27 d. ir 29 d. Seime už šio įstatymo priėmimą vieningai balsuota 1791 m. spalio 27 d., plačiau žr. Gražyna Baltrušajtytė, *op. cit.*, p. 186.

reikia pažymėti, kad ir tą dieną vykusiose diskusijose buvo keliamas klausimas dėl Lietuvai skirtos Iždo komisijos veiklos Gardine užtikrinimo. Tokį pasiūlymą savo kalboje išdėstė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo konfederacijos maršalas Kazimieras Nestoras Sapięga (*Kazimierz Nestor Sapięha*)²². Pastebėsime, kad Lietuvos atstovų reikalavimai buvo įtvirtinti penktajame priimto įstatymo straipsnyje, kuris numatė, kad „lietuviškųjų Respublikos pajamų kasa privalo likti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje taip, kad grynųjų pinigų apyvarta nebūtų sutrikdyta juos išvežant“, o šio [reikalo] sureguliuavimas buvo pavestas Iždo komisijai²³.

Abiejų Tautų iždo komisijos įstatymas, be kita ko, numatė, kad Iždo komisija turi būti sudaryta iš išdininkų ir 16 narių: 1) 2 senatorių, kurių vienas lietuvis, o kitas lenkas, pakaitomis renkamas iš abiejų Lenkijos provincijų; 2) 8 bajorų, kurių 4 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai ir po 2 iš kiekvienos Lenkijos Karalystės provincijos; 3) 6 miestiečių atstovų – po 2 iš kiekvienos provincijos. Visi iždo komisarai turėjo būti renkami ordinariniuose seimuose kas dveji metai iš kandidatų sąrašo. Buvo aiškiai apibrėžta, kas negali būti išrinkti komisarais: 1) neturintys paveldimos žemės nuosavybės (posesijos) savo provincijoje; 2) iki tol nebuvę nė karto išrinkti į visuomenines pareigas (nepertraukiama 6 metų tarnyba Respublikos iždo institucijose einant tarnautojo (oficialisto) arba kontraregistranto, iždo kasininko pareigas buvo laikoma visuomeninės veiklos atitikmeniu); 3) tuo metu atliekantys karinę tarnybą; 4) pasiuntiniai į Seimą.

Komisijai pirmininkauti turėjo abiejų valstybių išdininkai. Tam jie privalėjo nustatyti tokią eilę, pagal kurią Lietuvos ir Lenkijos išdininkams turėtų tekti po lygų pirmininkavimo laikotarpį. Nesant pirmininkaujančios valstybės išdininko, jį turėjo keisti pirmasis pagal rangą tos valstybės komisaras²⁴.

Iždo komisija privalėjo pateikti įstatymų sargybai savo veiklos ataskaitas, raportuoti apie priimamus nutarimus, kas mėnesį atsiskaityti už visas pajamas ir išlaidas. Taip pat buvo griežtai reglamentuota Iždo komisijos kanceliarijos veikla. Įstatymas įteisino atskiras iždo kanceliarijas: vieną raštininką Karūnai, kitą – Lietuvai, atskirą dokumentacijos vedimą, posėdžių protokolavimą, komisijos archyvo tvarkymą. Pažymėtina tai, kad buvo pakeistas tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdininko (lenk. *skarbnny*) pareigybės įvardijimas ir jis, kaip ir Karūnoje, turėjo vadintis raštininku (lenk. *pisarz*)²⁵.

Visi komisijos dokumentai turėjo būti antspauduojami Abiejų Tautų iždo komisijos antspaudu, vaizduojančiu Abiejų Tautų herbą ir užrašą.

Abiejų Tautų iždo komisijos įstatymas nenumatė komisijos narių rinkimo

22 *Ibid.*, p. 187.

23 VL, t. IX, p. 319; Adolfo Šapoka, *op. cit.*, p. 301.

24 VL, t. IX, p. 319–326.

25 „Kommissja skarbowa mieć będzie dwóch pisarzów. Iednego Koronnego, iednego Litewskiego, który dotąd pod imieniem skarbnego przy kommissji skarbowey Litewskiej zostawał“, in: *Ibid.*, p. 319.

termino ir institucijos veiklos pradžios datos. Šį klausimą išsprendė tik 1791 m. lapkričio 30 d. Seimo nutarimas, nurodantis senosios sudėties Lietuvos išdo komisijai kartu su Karūnos išdo komisija 1792 m. vasario 1 d. atvykti į bendrą posėdį ir tokiu būdu įsteigti naują instituciją²⁶. Tą pačią dieną buvo aktuotas Seimo nutarimas dėl naujos kadencijos Išdo komisijos komisarų rinkimų. Rinkimų procedūros pradžia buvo numatyta 1792 m. kovo 1 d.²⁷

1791 m. lapkričio 25 d., t. y. Stanislovo Augusto karūnacijos metinių dieną, Lietuvos senatoriai ir pasiuntiniai Varšuvoje surengė pokylį, skirtą pažymėti Seime priimtam įstatymui dėl išdo komisijų sujungimo²⁸.

Koja už kojos? Išdo administravimo reformos įgyvendinimo link (1791 m. gegužės 3 d. – 1792 m. vasario 1 d.)

1791 m. teisės aktais reglamentuotas Lenkijos ir Lietuvos išdo institucijų sujungimas buvo pradėtas įgyvendinti tik 1792 m. pradžioje, taigi praėjus daugiau nei devyniems mėnesiams nuo Gegužės 3-iosios konstitucijos priėmimo ir keturiems mėnesiams nuo Abiejų Tautų išdo komisijos įstatymo įsigaliojimo. Iki 1792 m. vasario tebefunkcionavo senoji išdo administravimo sistema, pagal kurią dirbo senosios sudėties Išdo komisija. Nauja išdo valdymo struktūroje buvo tik tai, kad vietoje iki Ketverių metų seimo reformų veikusio Nuolatinės tarybos išdo departamento (lenk. *Departament Skarbu*), panaikinto 1789 m. pradžioje kartu su Nuolatinės tarybos institucija²⁹, buvo sukurtas visai Abiejų Tautų Respublikai bendras „Išdo ministro skyrius“ Įstatymų sargyboje (lenk. *Wydział JWo Ministra Skarbu w Straży*), kitaip tariant – Išdo ministerija.

Laikotarpį nuo 1791 m. gegužės 3 d. iki 1792 m. vasario 1 d. galime įvardyti perinamuju išdo administravimo struktūroje. Pažymėsime, kad visą šį laiką Įstatymų sargyboje svarstomi finansų klausimai buvo griežtai skiriami į „Lietuvos išdo“ ir „Karūnos išdo“ reikalus. Tą rodo išlikę Įstatymų sargybos Išdo skyriaus (ministerijos) veiklos dokumentai³⁰, Įstatymų sargybos veiklos dienoraštis³¹ ir kiti šaltiniai.

26 *Ibid.*, p. 345.

27 Abiejų Tautų išdo komisarų išrinkimo paspartinimas, in: *Ibid.*, p. 344.

28 Pokylio aprašymą atsiminimuose pateikia Janas Duklanas Ochockis, žr. *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, opracował i wstępem poprzedził Waclaw Zawadzki, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963, p. 830 (komentaras).

29 Seimo nutarimas dėl Nuolatinės tarybos panaikinimo aktuotas 1789 m. sausio 21 d., in: VL, t. IX, p. 64.

30 AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII/166. Veiklos protokolas pradėtas vesti 1791 m. birželio 29 d. ir baigtas 1792 m. gegužės 10 d. Kiekvieno posėdžio protokolą savo parašais patvirtindavo karalius Stanislovas Augustas ir posėdyje dalyvavę pareigūnai: išdo ministras, Lenkijos rūmų išdininkas T. A. Ostrowskis, antspaudo ministras, Lenkijos didysis kancleris J. Małachowski ir kiti ministrai.

31 *Ibid.*, dz. VII/164, l. 1–372. Įstatymų sargybos veiklos dienoraštis apima visą šios institucijos egzistavimo laikotarpį nuo 1791 m. birželio 9 d. iki 1792 m. liepos 17 d.

Kaip jau minėta, laikantis įstatymų nuostatų, Lenkijos ir Lietuvos išdo komisijos turėjo būti atskaitingos išdo ministrui, kuris tuo pat metu buvo vienas iš Įstatymų sargybos narių. Aukščiausia išdo administracinės hierarchijos grandis buvo Įstatymų sargyba kartu su karaliumi. Be valdovo Stanislovo Augusto, į Įstatymų sargybos sudėtį įėjo primas Michałas Jerzy Poniatowski, antspaudo ministras Jacekas Małachowski, užsienio reikalų ministras Joachimas Liutauras Chreptavičius (*Joachim Litawor Chreptowicz*), policijos ministras Ignotas Potockis (*Ignacy Potocki*), karo ministras Franciszekas Ksawery Branickis, išdo ministras Tomaszas Adamas Ostrowskis, Seimo maršalas Stanisławas Małachowski ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo konfederacijos maršalas Kazimieras Nestoras Sapiega³². Įstatymų sargyba iš esmės atliko administracines funkcijas. Jos posėdžiai turėjo vykti kiekvienos savaitės antradienį, bet dėl karaliaus užimtumo ir dalyvavimo Seimo posėdžiuose neretai būdavo nukeliami į kitas savaitės dienas, kol galiausiai taryba rinkosi kiekvieną savaitę, bet skirtingomis dienomis³³. Pirmas Įstatymų sargybos posėdis įvyko Varšuvos pilyje 1791 m. birželio 19 d.

Iždo administravimo klausimai buvo svarstomi Įstatymų sargybos Iždo ministro skyriuje (ministerijoje), o šių svarstymų rezultatai referuojami bendruose Įstatymų sargybos posėdžiuose. Pirmasis Iždo ministro skyriaus posėdis įvyko 1791 m. birželio 29 d. Jame buvo priimtas nutarimas informuoti Lenkijos Karalystės išdo komisiją apie įvykusius pokyčius išdo administracijoje ir pavesta „į išdo ministro rankas“ pateikti raportus apie kiekvieno mėnesio išdo pajamas ir išlaidas; ketvirtines atskaitas apie išdo pajamas bei išlaidas, detalizuojant išmokų kariuomenei būklę, mokesčių mokėjimų įsiskolinimą; teisinės būklės apibūdinimą (t. y. kiek išdo bylų išnagrinėta, kiek atidėta ir pan.); pasiūlymus dėl ekonominės padėties gerinimo; prekių eksporto, importo ir tranzito balansą ir t. t.³⁴

Kaip matyti iš Įstatymų sargybos Iždo skyriaus veiklos protokolo turinio, birželio 29 d. nurodymas buvo skirtas tik Lenkijos išdo komisijai ir nelietė Lietuvos reikalų. Tuo tarpu liepos 5 d. priimtas kitas sprendimas – nurodymas laikantis Seimo teismo įstatymo dešimto straipsnio nuostatų³⁵ paspartinti pasikėsinimu padaryti žalą visuomenei kaltinamų kilmingojo Mackevičiaus (*Mackiewicz*) ir jo bendrų tyrimą ir juos kuo greičiau su konvojumi iš Raseinių atgabenti į Gardiną – buvo skirtas tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijai³⁶.

Iždo ministras buvo Lenkijos ir Lietuvos išdo administravimą jungianti grandis. Įstatymų sargybos posėdžiuose jis pateikdavo pasiūlymus įvairiais visai valstybei aktualiais finansų klausimais. Antai ketvirtojoje Įstatymų sargybos

32 Józef Wojakowski, *op. cit.*, p. 95.

33 *Ibid.*, p. 131.

34 AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII/166, l. 1–2.

35 Šis straipsnis nurodė bylas, susijusias su žala, padaryta visuomenei (viešojo žala, lenk. *szkoda publiczna*), perduoti Iždo komisijos teismui.

36 *Ibid.*, l. 4.

sesijoje 1791 m. birželio 29 d. „buvo skaitomos maloningojo Iždo ministro mintys apie jo [vadovaujamų] padalinių raportų pateikimo sureguliuimą“ ir nuspręsta išsiųsti Karūnos ir Lietuvos iždo komisijoms atitinkamus nutarimus dėl tokių raportų pateikimo³⁷.

Įstatymų sargybos protokolų analizė rodo, kad posėdžiuose svarstant finansinius klausimus Lietuvos reikalai visada būdavo atskiriami nuo Karūnos. Pvz., šešioliktojoje sesijoje, vykusioje 1791 m. rugsėjo 13 d., iždo ministrui informavus, kad pagal birželio 29 d. nurodymą jau sulaukė Lenkijos iždo komisijos raportų už tris paskutinius mėnesius: gegužę, birželį ir liepą, karalius iždo ministrui pavedė atlikti gautų dokumentų analizę ir juos pristatyti Įstatymų sargybai³⁸. Apie Lietuvos finansus posėdyje nebuvo užsiminta nė žodžiu. O štai lapkričio 17 d., trisdešimt pirmojoje sesijoje svarstant kariuomenės aprūpinimo klausimus, buvo priimtas nutarimas dėl išmokų iš Lietuvos iždo paskirstymo³⁹.

1791 m. lapkričio 24 d. Įstatymų sargybos posėdyje (trisdešimt antroji sesija), dalyvaujant karaliui, primui, policijos, antspaudo, iždo ir užsienio reikalų ministrams⁴⁰, buvo skaitomi Karūnos iždo komisijai skirti Seimo ir Abiejų Tautų konfederacijos maršalų atsiųsti pavedimai dėl įstatymų apie miestų įgaliotinių įtraukimą į Iždo komisijos veiklą bei pasiūlymai sulaukyti visų karališkųjų valdų *licitaciją*, iki bus išspręstas klausimas dėl seniūnijų. Vėliau tame pačiame posėdyje buvo perskaityti tokio pat turinio nurodymai, skirti Lietuvos Didžiosios Kuni-*gaikštystės* iždo komisijai. Lietuvos iždo komisijai buvo pavesta, kad „šiuo metu Varšuvoje esančias knygas ir kanceliariją, reikalingus paskutinėms ataskaitoms parengti, pervežtų į Gardiną“⁴¹.

Atsižvelgiant į tai, kad realiai nebuvo imamasi jokių žingsnių sujungiant Lenkijos ir Lietuvos iždus į vieną struktūrą, lapkričio 24 d. Įstatymų sargybos posėdyje buvo iškeltas klausimas dėl Abiejų Tautų iždo komisijos įstatymo įgyvendinimo paspartinimo. Lietuvos iždo komisijai buvo nurodyta „laikantis Abiejų Tautų iždo komisijos įstatyme nustatytos tvarkos“ į savo sudėtį įsileisti apygardinių miestų įgaliotinius (lenk. *plenipotenci miast wydziałowych*) ir, išklausius jų priesaikos Gardino pilies teisme, pradėti bendrą reikalų svarstymą komisijoje. Vėliau, atėjus komisijų susijungimo laikui, šie miestų atstovai turėjo būti priimti į bendros komisijos sudėtį tokiomis sąlygomis, kokios yra numatytos įstatyme⁴².

37 „Czytanie były Mysli Wo Ministra Skarbu do porządneho układu Rapportów Swego udziału reguluiące się stanęło, aby wyszły do Kommissyow Skarbowych, Koronney, y Litewskiey stosowne decyzye“, *Ibid.*, dz. VII/164, l. 13.

38 *Ibid.*, l. 54.

39 *Ibid.*, l. 97.

40 Karo ministras, kaip nesantis Varšuvoje, posėdyje nedalyvavo.

41 „Drugie podobniez do Kommissyi Skarbu WoX.Litto, z dodanym Punktem, aby taz Kommissya, Xięgi i Kancellaryą, do ułożenia ostatecznego rachunku potrzebne, teraz tu obecne w Warszawie, sprowadziła do Grodna“, *Ibid.*, l. 100.

42 *Ibid.*, dz. VII/166, l. 27.

Priminsime, jog laikantis įstatymo nuostatų, komisijoje turėjo dirbti 2 Lietuvos miestų apygardose išrinkti atstovai. Kaip rodo Liudo Glemžos tyrimai, dar 1791 m. rugsėjo 27 d. Seime iš miestų atstovų į Išdo komisiją nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvo deleguoti Vilniaus burmistras Danielius Tolokonskis Paškevičius (*Daniel Tollokoński Paszkiewicz*), nobilituotas Seime 1790 m. lapkritį, ir Naugarduko apygardos pasiuntinys į Seimą, apygardinio miesto prezidentas, Naugarduko pašto sekretorius Jonas Henzelis (*Jan Henzel*)⁴³.

Tikėtina, kad lapkričio 24 d. posėdis turėjo įtakos ir po kelių dienų, lapkričio 30 d., Seime priimtam nutarimui dėl jungtinės Išdo komisijos narių rinkimo termino ir institucijos veiklos pradžios datos nustatymo. Be to, lapkričio 30 d. Seimo sprendimu Lietuvos išdo komisijai buvo nurodyta surinkti gruodžio–sausio mėnesio mokesčius, pateikti pajamų ir išlaidų ataskaitas (t. y. atsiskaityti už šios institucijos darbą) ir tik tada susijungti su Lenkijos Karalystės išdo komisija. Sujungtos komisijos turėjo nustatyti vienodus mokesčius visoje Abiejų Tautų Respublikoje⁴⁴.

Pažymėtina ir tai, kad iki susijungimo su Lenkijos išdo komisija Lietuvos išdo komisija dar turėjo atlikti ir kitus „namų darbus“: laikydamasi 1791 m. gruodžio 28 d. Įstatymų sargybos Išdo ministerijos nurodymo ji privalėjo parengti detalią muitų mokesčio administravimo pasienyje su Prūsija analizę. Toks nurodytas buvo duotas dėl Lietuvos išdo komisijos bylos prieš Prūsiją, susijusios su Prūsijos karaliaus posesijoje buvusio Tauragės dvaro nesumokėtais mokesčiais⁴⁵. Manytina, kad su šia užduotimi komisija nesusitvarkė, nes Įstatymų sargybos Išdo ministerijos aktų knygoje tokio dokumento aptikti nepavyko.

Abiejų Tautų Respublikos išdo komisijos veiklos bruožai

„Respublikos Karūnos ir Lietuvos išdo komisijų susijungimas ir Abiejų Tautų išdo komisijos atnaujinimas“ – taip įvardytas pirmasis įrašas 1792 m. vasario 1 d. Varšuvoje darbą pradėjusios Abiejų Tautų išdo komisijos rezoliucijų protokole⁴⁶. Iškilmingas Karūnos ir Lietuvos išdo komisijų „suliejimo“ posėdis vyko 1792 m. vasario 1 d. Varšuvoje, Respublikos Krasinskių rūmuose. Iškilmėje dalyvavo gausus būrys garbingų asmenų: Ciechanovo, Vitebsko ir Sieradzo kaštelionai Józefas Oborskis, Mykolas Kosakovskis (*Michał Kossakowski*) ir Pawelas Bernackis (*Ber-*

43 Liudas Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010, p. 114.

44 Zalecenie komisijom skarbowym obojga narodów, VI, t. XI, p. 345.

45 AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII/166, l. 33–34.

46 „Złączenie Kommissyow Rzpltey Koronney y Litewskiey skarbowych, oraz reasumpcy Kommissy Skarbowey Obojga Narodow.“ Dokumentas atskleidžia komisijų sujungimo momentą, pirmojo posėdžio dalyvių personalinę sudėtį, fiksuoja naujos išdo administracijos darbą pirmomis dienomis po susijungimo, žr. LVIA, f. SA, b. 2813, l. 1.

nacki, Bernadzki), pasiuntinių rūmų atstovai Wojciechas Mączyński (Vielunės žemė), Aleksanderis Zieliński (Lenčica), Krasnostavo seniūnas Augustas Kickis, Gostino stalininkas Dionizas Łączyński ir, žinoma, abiejų valstybių finansų ministrai – Karūnos didysis išdininkas Rochas Kossowski bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rūmų išdininkas Antanas Dziekonskis (*Antony Dziekoński*). Į pirmąjį posėdį atvyko ir didžioji dalis Seime išrinktų išdo komisarų: Lietuvos didysis raštininkas Benediktas Morikonis (*Benedykt Morykoni*), Lietuvos rūmų vėliavininkas Antanas Valavičius (*Antoni Wollowicz*), Cechanovo vėliavininkas Adamas Gorskis, Lydos žemės teismo teisėjas Liudvikas Sobolevskis (*Ludwik Sobolewski*), Varšuvos žemės teisėjas Józefas Okieński, Latyčevo pataurinėmis Dominikas Kamienieckis, du Lietuvos kariuomenės pulkininkai Stanislovas Jelskis (*Stanisław Jelski*) ir Samuelis Korsakas, Antonis Lanckoroński, Lenkijos ordinų kavalierejus, Jonas Nepomukas Horainas, Lietuvos Brastos vaivadaitis, ir miestų atstovai: Liublino apygardos įgaliotinis Gauffe, Lenčicos įgaliotinis Denbowski, Plocko – Liszkiewiczzius, kurie „pagal šiame Seime priimtą įstatymą, nurodantį išdo komisijoms susijungti, „įsteigė Abiejų Tautų išdo komisijos jurisdikciją“⁴⁷.

Kaip matome iš išdų „susiliejiimo“ į vieną instituciją aprašymo, susijungimo iškilmeje dalyvavo 13 Seime išrinktų „senosios kadencijos“ išdo institucijos pareigūnų, tačiau nebuvo nė vieno Lietuvos miestų atstovo. Iš 1786 m. Seime išrinktų Lietuvos išdo komisarų nedalyvavo tik vienas – Trakų vaivadaitis Mykolas Kleopas Oginskis. Išdo komisijos veiklos praktika parodys, kad, nors Išdo komisijos reglamente ir buvo griežtai reikalaujama dalyvauti posėdžiuose, dalis komisarų vangiai vykdys savo funkcijas. Išlikęs atlyginimo, apskaičiuoto komisarams už darbą Varšuvoje pagal dirbtų posėdžių laiką, žiniaraštis rodo, kad B. Morikonis nedalyvavo nė viename sujungtos Išdo komisijos posėdyje, M. K. Oginskis buvo atvykęs tik į 3 posėdžius, o A. Valavičius dalyvavo 53, S. Jelskis – 57, S. Korsakas – 65, L. Sobolevskis – 66, J. N. Horainas – 61 posėdyje. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad dalies posėdžių nelankė ir Karūnos komisarai Stanisławas Małachowski, Józefas Komorowski, Teofilis Wojciechas Załuski, Rochas Kossowski, Michałs Czackis, Adamas Gorskis, Antonis Józefas Lanckoroński ir Józefas Okęski⁴⁸.

Laikydamosi įstatymo normų, Abiejų Tautų išdo komisija turėjo veikti nuolat tame mieste, kuriame reziduoja karalius, jos posėdžiai turėjo vykti kasdien, išskyrus švenčių dienas, o nutarimai turėjo būti priimami vienbalsiai arba balsų dauguma. Neišlikus Abiejų Tautų išdo komisijos archyvo, šios institucijos veiklai atskleisti tenka pasitelkti antraeilius šaltinius, iš kurių informatyviausias yra Įstatymų sargybos veiklos dienoraštis. Pažymėsime, kad šiame dienoraštyje naujoji išdo

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Plačiau žr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Tarp Varšuvos, Gardino ir Vilniaus: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijos veiklos pokyčiai 1792–1794 metais, in: *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3(85), p. 247.

administravimo institucija įvardijama „Abiejų Tautų išdo komisija“ (*Kommissya Skarbu Oboyga Narodow*), „Abiejų Tautų Respublikos išdo komisija“ (*Kommissya Skarbu Rzeczypospolitey Oboyga Narodow*) arba sutrumpintai – „Išdo komisija“ (*Kommissya Skarbu*)⁴⁹.

Įstatymų sargybos veiklos dienoraštyje pirmuosius duomenis apie Abiejų Tautų išdo komisijos veiklą aptinkame jau 1792 m. vasario 5 d. Tą dieną vykusioje keturiasdešimt penktojoje sesijoje buvo nagrinėjamas Elblongo banko ir kilmingojo Jerovskio (*Jerowski*) konfliktas, dėl kurio buvo gauta Prūsijos ministro Girolamo Lucchesinio nota. Įstatymų sargyba nurodė Abiejų Tautų išdo komisijai imtis šio klausimo tyrimo bendradarbiaujant su užsienio reikalų ministru⁵⁰. Kovo 12 d. Įstatymų sargybos posėdyje (penkiasdešimt pirmoji sesija) išdo ministras informavo apie raportų, gautų iš Karūnos išdo komisijos dar iki jai susijungiant su Lietuvos išdo komisija, turinio atitiktį galiojantiems įstatymams ir jų atidavimą saugoti į Įstatymų sargybos archyvą⁵¹. Vėlesniuose posėdžiuose išdo ministras referuodavo apie bendrą Išdo komisijos situaciją. Pranešimuose dominavo finansinės problemos, susijusios su Prūsijos pirklių nesumokėtais mokesčiais už tranzitinę prekybą, Abiejų Tautų karo komisijos notos išdui dėl neapmokėtų sąskaitų ir pan. Šaltinių analizė išryškino kelias su Lietuvos ir Lenkijos komisijų sujungimu susijusias problemas, kurias teko spręsti išdo komisarams:

Mokesčių administravimo institutų „suliejimo“ ir pareigybių suvienodinimo problemos. Nepaisant palaipsnio pareigybių, tarnautojų korpuso ir jų vykdomų funkcijų vienodinimo, vykdymo 1776 m., 1780 m. ir vėlesniuose seimuose, Lietuvos ir Lenkijos išdo komisijos nuo jų įkūrimo 1764 m. iki 1792 m. vasario iš esmės išliko savarankiškos institucijos, o jų veiklą reglamentavo atskiri Lietuvai ir Karūnai teisės aktai. Formalus institucijų sujungimas pirmaisiais veiklos mėnesiais taip ir nesuliejo institucijų į vieną kūną. Praktinėje komisijos veikloje 1792 m. vasarį–kovą tebebuvo priimami Karūnai ir Lietuvai skirtingi administracinio pobūdžio nutarimai dėl iš esmės tų pačių klausimų sprendimo. Pvz., 1792 m. vasario 8 d. komisija, laikydama Seime priimto įstatymo dėl pasirengimo parduoti valstybinius dvarus ir remdamasi savo pačios „šią dieną tuo klausimu išleisto universalso“ nuostatomis, nurodė Karūnos kvartos mokesčio regentui ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarifų regentui⁵² iki einamųjų metų kovo 1 d. kuo „skubiausiai parengti kvartos mokesčio iš Respublikos dvarų [...] sąvadus bei spausdintus kvitus su savo nurodymais ir juos [atiduoti] vykdyti Karūnos vaivadijoms, žemėms ir pavietams, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje perduoti estafetėmis civilinėms karinėms komisijoms“⁵³.

49 AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII/164, l. 164.

50 *Ibid.*

51 *Ibid.*, l. 201.

52 Pažymėtina, kad kvartos regento pareigybės Lietuvos išdo administravimo struktūroje nebuvo.

53 „Taryfy na Kwarty z Dobr Rzpltey [...] iak nayprzedszey sporządzili Summaryszey y Kwity dru-

Taigi Lietuvoje, kitaip nei Lenkijoje, administruoti mokesčių surinkimą turėjo civilinės karinės komisijos. Kita vertus, realus institucijų „suliejimas“ vyko vienodinant Lietuvos ir Lenkijos išdo tarnautojų pareigybes ir netgi Lietuvos ir Karūnos pareigūnams mokamo atlyginimo dydį: dar 1791 m. gegužės 31 d. Seimo nutarimu buvo suvienodintas Lietuvos ir Lenkijos rūmų išdininkų atlyginimas⁵⁴. Tačiau per visą Abiejų Tautų išdo komisijos egzistavimo laikotarpį taip ir nebuvo išrinkta naujos sudėties komisija. Įstatymų nuostatos dėl komisijos sudarymo nebuvo įgyvendintos. Joje dirbo 1786 m. Seime išrinkti komisarai.

Išdo komisijos dokumentacijos tvarkymas. Lietuvos išdo komisijos archyvo „suliejimo“ su Karūnos išdo archyvu problemos. Sujungus komisijas, liko neišspręstas Išdo komisijos dokumentacijos tvarkymo klausimas. Kaip minėta, Abiejų Tautų išdo komisijos įstatymas iš esmės įteisino atskiras Lenkijos ir Lietuvos išdo komisijos kanceliarias, tačiau jame nebuvo nieko užsiminta apie Išdo komisijos archyvų likimą, jų lokalizacijos vietą. Tiesa, dar iki paskelbiant Abiejų Tautų išdo komisijos įstatymą, 1791 m. lapkričio 11 d., Įstatymų sargybos Išdo ministro skyrius priėmė nurodymą Lietuvos išdo komisijai „knygas ir kanceliariją, būtinus einamosioms išdo sąskaitoms sudaryti, iš Gardino atgabenti į Varšuvą“⁵⁵. O nepraslinkus nė dviem savaitėms (lapkričio 24 d.) Įstatymų sargyba įsakė šias knygas ir kitą dokumentaciją, „reikalingus paskutinėms atskaitoms parengti“, vėl nuvežti į Gardiną⁵⁶. Ar buvo įgyvendintas šis nutarimas, nėra žinoma, tačiau viena aišku, kad 1792 m. pradžioje nedidelė išdo archyvo dokumentų dalis buvo Varšuvoje. 1792 m. vasario 10 d. šaltiniai fiksuoja, kad Abiejų Tautų išdo komisija į Lietuvos išdo komisijos archyvisto Antano Zanevskio (*Antoni Zanewski*)⁵⁷ paklausimą dėl archyvo tvarkymo ir dokumentų išdavimo tvarkos nurodė, kad atvežtus su savimi į Varšuvą dokumentus „iš archyvo Jų malonybėms regentams pagal atitinkamus departamentus gavęs reversus atiduotų, o pats grįžtų į Gardiną vykdyti savo pareigas archyve ir jame išdavinėtų išrašus bei patvirtinimus, piliečių prašymu juos antspauduodamas senuoju Lietuvos antspaudu“⁵⁸.

Tad matome, kad 1792 m. vasarį pagrindinis Lietuvos išdo archyvas buvo saugomas Gardine, o į Varšuvą nugabentos tik einamųjų reikalų bylos. Taip pat

kowane z przepisami swemi przed iszym Marca Ru biezacego 1792 w Koronie do Exakcyi Respective Woiewodztw Ziem y Powiatow a w Wielkim Xięstwie Litewskim do PP Kommissyow Cywilno Woyskowych Sztafetami Rozesłali“, LVIA, f. SA, b. 2813, l. 2.

54 VL, t. IX, p. 456.

55 AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz VII/166, p. 27.

56 *Ibid.*, dz. VII/164, l. 100.

57 Antanas Zanevskis į archyvistus buvo įvesdintas 1782 m. gegužės 3 d., žr. Išdo tarnautojų katalogas, LVIA, f. SA, b. 3536, l. 6.

58 „Ex Archivum JPPM Regentom respective Departamentow za Rewersawi pooddawał, a sam dla pilnowania swych obowiazkow przy Archiwum do Grodna powracał, ktory Extracta y Widymusz na Rekwizycyą Obywatelow pod dawną pieczęcią Litewską wydawac będzie“, *Ibid.*, b. 2813, l. 4.

tebegaliojo „ikireforminis“ Lietuvos išdo komisijos antspaudas, kuriuo ir po institucijų sujungimo buvo leista antspauduoti Lietuvoje išduodamus dokumentus.

Finansų „suliejimo“ klausimas. Abiejų Tautų išdo komisijos įstatymas numatė, kad Lietuva ir po išdo komisijų sujungimo išlaikys atskirą išdo kasą. Šios nuostatos buvo laikomasi iki 1792 m. gegužės 4 d. Įstatymų sargybos posėdžio, kada, kilus realiai karo su Rusija grėsmei, buvo priimtas nutarimas „provincijų kasas perkelti į šalies gilumą“. Šis nutarimas buvo įgyvendintas, Lietuvos išdo kasa buvo atgabenta į Varšuvą, ir vėliau Seimo sprendimu karo reikmėms buvo sudaryta bendra Lietuvos ir Lenkijos išdo kasa⁵⁹. Todėl ypatingomis visai valstybei aplinkybėmis 1792 m. gegužę Lietuvos išdas buvo „sulietas“ su Karūnos išdu.

Teisminės išdo komisijos funkcijos. Kaip jau minėta, 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įžadas įteisino Lietuvai atskirą Išdo komisijos teismą, sudarytą iš į komisiją neįeinančių asmenų. Šis teismas privalėjo būti įsteigtas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagal atskirą įstatymą. Gražynos Baltruszajtys atlikti tyrimai atskleidė, jog įstatymo projektas, įvardytas *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo teismas*, buvo parengtas ir paskelbtas atskiriu leidiniu, tačiau iki jo svarstymo Seime nebuvo prieita. Įstatymo projekte buvo numatyta įsteigti teismą, sudarytą iš 7 asmenų – bajorų, žemės savininkų, turinčių visuomeninės veiklos patirties ir tuo metu neužimančių jokių kitų pareigų, vadovojamą balsavimo būdu išrinkto teisėjo. Šio teismo kompetencijai turėjo būti pavestas labai platus spektras su išdu susijusių bylų⁶⁰. Teismas turėjo būti atskaitingas Įstatymų sargybai ir karaliui, kuriems per išdo ministrą privalėjo kas du mėnesius pateikti atskaitas.

Šis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo konfederacijos pavedimu parengtas įstatymo projektas sulaukė labai daug kritikos. Kaip aiškėja iš atskiru leidiniu paskelbtos Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio M. P. Karpio kalbos, pasakytos Lietuvos provincinėje sesijoje 1791 m. gruodžio 3 d., dalies bajorijos netenkino kertiniai Išdo teismo sudarymo ir jo veiklos principai. M. P. Karpio nuomone, Išdo teismo, kaip institucijos, esmė – kuo greičiau ir efektyviau spręsti su finansiniais sandoriais, mokesčiais, muitais bei kitais prekybai ir verslui reikšmingais klausimais susijusias bylas, „priartinant“ jų sprendimą prie kiekvieno „nepasiturinčio bajoro, vargšo valstiečio, vargano žydėlio, smulkaus prekybininko, piliečio, neturinčių „galimybių, kredito ar protekcijos“, kad sulauktų „malonės ir teisingumo“ iš įstatymo projekte numatytų 7 teisėjų. Todėl M. P. Karpis siūlė Išdo komisijos jurisdikcijai priskiriamas bylas pavesti nagrinėti kiekviename paviete steigiamiems žemionių (žemininkų) teismams, o šių teismų teisėjus rinkti tiesiogiai pavietų seimeliuose. Lietuvos išdo komisijos atskaitomumas Seimui, M. P. Karpio nuomone, prieštarautų valdžių atskyrimo principui, nes tokiu atveju Seimui būtų

⁵⁹ VL, t. IX, p. 319; Adolfas Šapoka, *op. cit.*, p. 301.

⁶⁰ Gražyna Baltruszajtys, *op. cit.*, p. 188.

priskirtos ir įstatymo leidimo, ir teisminės funkcijos⁶¹. Tikėtina, kad šios pastabos nebuvo vienintelės, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo konfederacijos sesijose taip ir nebuvo prieita prie vieningos nuomonės, kad būtų galima teikti įstatymo projektą Seimui.

Greta įstatymo dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo teismo, viešam aptarimui taip pat buvo paskelbtas ir *Komercinio teismo (Sąd Handlowy)* projektas, numatantis penkiuose didžiuosiuose Abiejų Tautų Respublikos miestuose – Varšuvoje, Poznanėje, Krokuvoje, Liubline ir Vilniuje – įsteigti atskirus teismus, sudarytus iš renkamų pirklių ir tarėjų, kaip pirmosios instancijos teismus⁶². Vis dėlto pažymėsime, kad nė vienas iš šių projektų taip ir nebuvo svarstytas Seimo salėje. Išdo komisijos teismo klausimais jokių nutarimų nespėta priimti. Abiejų Tautų išdo komisija 1792 m. vasario 4 d. sprendimu „atidėjo teisminių funkcijų vykdymą iki bus priimti nutarimai šiuo klausimu“, o gegužės 1 d., nesulaukusi tokių Seimo nutarimų, nusprendė laikinai leisti teismo bylas nagrinėti pagal senąją tvarką⁶³. Tačiau praktiškai teisminės veiklos komisija taip ir nepradėjo vykdyti.

Neįgyvendinti liko ne tik nutarimai dėl Išdo teismo įkūrimo, bet ir daugelis su finansų administravimu susijusių įstatymų. L. Glemžos tyrimai parodė, kad 1792 m. vasario 20 d. spaudoje paskelbtas Abiejų Tautų išdo komisijos įstatymas, panaikinantis eksmagdeburginį mokesį ir įvedantis dešimtojo grašio mokesį, iš esmės įsigalioji nespėjo, nes laisvieji miestai turėjo mokėti nustatytus mokesčius nuo birželio mėnesio, o tuo metu į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją jau buvo įžengusi Rusijos imperijos kariuomenė⁶⁴.

1792 m. vasarą Abiejų Tautų Respublikoje įsitvirtinusi priešiška Ketverių metų seimo reformoms ir Gegužės 3-iosios konstitucijai konfederacija, siekdama kontroliuoti visas valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis, pirmiausia ėmėsi administracinių organų kontrolės. Targovicos konfederacija Lenkijoje jau 1792 m. liepos mėnesį nurodė Išdo, Karo, Edukacijos ir Policijos komisijų bei Užsienio reikalų departamento nariams prisiekti konfederacijai. Neprisiekusieji neteko teisės eiti savo pareigas. 1792 m. rugpjūčio 18 d. Targovicos konfederacijos pertvarkymai palietė ir centrinę išdo administraciją: buvo panaikinta ir Įstatymų sargyba, ir Abiejų Tautų išdo komisija. Dar po kelių dienų buvo sugrąžinta iki 1788 m. galiojusi išdo administravimo tvarka⁶⁵.

61 Zdanie Mawrycego Franciszka Karpia Posła z Xięstwa Zmudzkiego na Sessyi Prowincjonalney Litewskiej. Do Proiektu Sądu Skarbowego Litewskiego. Dnia 3. Grudnia 1791 Otworzone, [Warszawa]: W Drukarni 9tey na Krakowskim Przedmieściu przeciw Kościoła Panien Bernardynek w Kamienicy Nro 454. Prieiga per internetą: <<http://rcin.org.pl>> [žiūrėta 2014 07 02].

62 Grażyna Bałtrusajtys, *op. cit.*, p. 190–191.

63 *Ibid.*, p. 196.

64 Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 92.

65 Plačiau žr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos sudarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003, p. 166.

Lietuvos konfederacijos vadovybė taip pat ėmėsi iki Ketverių metų seimo veikusių institucijų restitucijos: buvo paskelbta apie visų buvusių bendrų valstybinių institucijų atskyrimą ir Lietuvos pareigūnų sugrąžinimą iš Varšuvos į Gardiną. 1792 m. rugpjūčio 14 d. Lietuvos generalinės konfederacijos vardu buvo duotas įsakymas Lietuvos pareigūnams prisiekti ištikimybę Respublikai ir paklusnumą Lietuvos konfederacijai. Atskirta nuo Karūnos Lietuvos išdo komisija į Gardiną sugrįžo ir veiklą atnaujino 1792 m. rugsėjo 15 d.

Išvados

Įsteigus Įstatymų sargybą išdo administravimo struktūroje esminių pakeitimų nebuvo įvesta, kadangi šios institucijos Išdo ministro skyrius iš esmės perėmė panaikintos Nuolatinės tarybos Išdo departamento funkcijas.

Tiek paskelbus 1791 m. gegužės 3-iosios konstituciją, tiek įsteigus Įstatymų sargybą, priėmus Abiejų Tautų tarpusavio įžadą bei įstatymą dėl Abiejų Tautų išdo komisijos įsteigimo, realiai tebefunkcionavo senoji išdo administravimo sistema.

Pereinamasis išdo administravimo reformos laikotarpis tęsėsi nuo 1791 m. gegužės 3 d. iki 1792 m. vasario 1 d. Šiuo laikotarpiu Lietuvos išdo komisija iš esmės išliko atskira institucija, besirūpinanti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalais. Lenkijos išdo reikalais rūpinosi Karūnos išdo komisija.

Lietuvos ir Lenkijos išdo komisijų sujungimą ir jos veiklą lydėjo įvairaus pobūdžio problemos, susijusios su kanceliarijos darbo organizavimu, tarnautojų darbo apmokėjimu, archyvų saugojimu ir teisingumo vykdymu.

Didžiausi pokyčiai įvyko Išdo teismo srityje. Laikotarpiu nuo 1792 m. vasario 1 d. iš esmės nebuvo sprendžiamos Išdo teismui priskirtos bylos, kadangi nebuvo priimtas Lietuvos išdo teismo įstatymas ir ši institucija apskritai nebuvo įsteigta.

Abiejų Tautų išdo komisija realiai egzistavo nuo 1792 m. vasario 1 d. iki rugpjūčio 18 d., kada Targovicos konfederacijos nurodymu buvo panaikinta Įstatymų sargyba bei jai pavaldžios ministerijos ir buvo sugrąžinta iki 1788 m. galiojusi išdo administravimo tvarka.

Abiejų Tautų išdo komisijos egzistavimo laikotarpis buvo pernelyg trumpas, kad būtų galėjęs esmingai paveikti valstybės finansų administravimo sistemą ir sukurti centralizuotą valstybės finansų valdymo modelį.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców, opracował i wstępem poprzedził Waclaw Zawadzki, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963.

Volumina Legum, t. IX, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889.

Zdanie Mawrycego Franciszka Karpią Posła z Xięstwa Zmudzkiego na Sessyi Prowincjonalney Litewskiej. Do Projektu Sądu Skarbowego Litewskiego. Dnia 3. Grudnia 1791 Otworzone, [Warszawa]: W Drukarni 9tej na Krakowskim Przedmieściu przeciw Kościoła Panien Bernardynek w Kamienicy Nro 454.

Bałtruszajtys Grażyna, Sądownictwo Komisji skarbowych w sprawach handlowych i przemysłowych (1764–1794), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1977.

Bardach Juliusz, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. 82, s. 3–4, p. 383–410.

Bardach Juliusz, Krewa i Lublin: Z problem unii polsko-litewskiej, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1969, Nr. 3, p. 607–616.

Bardach Juliusz, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do szczytku XVIII wieku*, Wydawnictwo TEMPLUM, 1998.

Glemža Liudas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.

Jučas Mečislovas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius: Aidai, 2000.

Kiaupa Zigmantas, Dwa państwa i trzy prowincje Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVIII wieku, *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, Toruń, 2009, t. 1, p. 337–347.

Kiaupa Zigmantas, Kodėl atsirado Abiejų Tautų tarpusavio įžadas? in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2, p. 72–75.

Malec Jerzy, Problem stosunku Polski do Litwy w dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792), *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1982, t. XXXIV, s. 1, p. 31–50.

Malec Jerzy, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.

Michalski Jerzy, Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta, in: *Zapiski Historyczne*, 1986, t. LI, s. 1, p. 97–131.

Rachuba Andrzej, Lietuviai ir integracija į bendrą Respubliką: tapatybės gynimas, in: *Liublino unija: idėja ir tęstinumas*. Mokslinių straipsnių rinkinys, sudarė Liudas Glemža ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 302–313.

Šapoka Adolfas, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1938.

Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Tarp Varšuvos, Gardino ir Vilniaus: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įždo komisijos veiklos pokyčiai 1792–1794 metais, in: *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3(85), p. 243–261.

Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, „Wielkie Księstwo“ i „prowincja litewska“ w piśmiennictwie politycznym okresu rozbiorów, in: *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009, t. 1, p. 349–363.

Zakrzewski Andrzej B., Valstybė ar provincija? Lietuva Abiejų Tautų Respublikoje nuo Liublino unijos iki Didžiojo seimo, in: *Liublino unija: idėja ir tęstinumas*. Mokslinių straipsnių rinkinys, sudarė Liudas Glemža ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 328–350.

Zakrzewski Andrzej B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII a.)*. *Prawo-ustrój–społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio, 2013.

Wojakowski Józef, *Straż Praw*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1982.

FROM 3 MAY TO 20 OCTOBER 1792 AND AFTERWARDS:
THE PROBLEM OF THE MERGING OF
THE STATE INSTITUTIONS OF LITHUANIA AND
POLAND (THE EXAMPLE OF THE TREASURY COMMISSION)

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

The analysis of the centralization of the state in historiography in the period of the Four-Year Sejm (in 1788–1792) up to now has been mostly limited to the discussion of the resolutions passed by the Sejm, not looking more deeply into the practical aspect of the connection of public administration institutions, without analyzing how, in what manner this merger was implemented, and what problems of an administrative nature it created. The aim of this article – relying on the example of the reorganization of the Treasury Commission to discuss the problem of the “merger” of Lithuanian state institutions with the Polish institutions from the adoption of the 3 May 1791 Constitution to the abolition of the activities of the Treasury Commission of Both Nations on 18 August 1792. Particular attention in the article is given to the law of 20 October 1791 on “The Reciprocal Guarantee of the Two Nations” (Polish “Zaręczenie wzajemne Obojga Narodow”), and the “Act of the Treasury Commission of the Both Nations”, adopted on 27 October 1791. The analysis of the decisions of the Sejm, the documents of the Law Guard and the sources of Lithuania’s Treasury Commission in 1791–1792 one comes to the conclusion that the establishment of the Laws Guard did not introduce any major changes in the structure of the Treasury administration because the Treasury Minister’s section of this institution essentially took over the functions of the eliminated authority of the Permanent Council of the Treasury Department. Both after the declaration of the 3 May 1791 Constitution and the establishment of the Law Guard, after adopting the law of the Mutual Guarantee of Both Nations as well as the law of the Treasury Commission of Both Nations, the old treasury system actually still functioned. The transition period of the reform of the treasury administration was from 3 May 1791 up to 1 February 1792. During this period the Lithuanian Treasury Commission essentially remained a separate institution, concerned with the affairs of the Grand Duchy of Lithuania. The Crown Treasury Board took care of the affairs of the Polish Treasury. Various types of problems, related to the organization of the Chancellery’s work, the payment for the work of officials, the protection of the archives and the administration of justice, accompanied its activities. The largest changes occurred in the area of the court treasury. In the period from 1 February 1792 essentially the cases assigned

to the Treasury court were not decided, because the law of Lithuania's Treasury Court was not adopted and this institution in general had not been established. The Treasury Commission of Both Nations actually existed from 1 February to 18 August 1792, when by the instruction of the Targowica Confederation the Law Guard and the ministries subordinate to it were abolished and the order of the management of the treasury valid until 1788 was restored. The period of the existence of the Treasury Commission of Both Nations was too brief to have had the possibility to essentially impact the financial administration of the state and to create a model of the centralized management of the state.

Keywords: Constitution of 3 May 1791, The Reciprocal Guarantee of Two Nations, rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth, centralization, Treasury Board of the Grand Duchy of Lithuania.